

Соколёнок

6/2024

ноябрь – декабрь

Лашын

БАЛАЛАР УЬШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

24-нши ноябрь - Ана куюни

2025

Сосыйлы
Берекетли болсын деп,
Биз Алладан
Аьр такыйка тилейик.
Абыт алып,
Кирип келсин ол бизге,
Тоьрде орын
Ога аьзир, берейик!

Мектеб яшавынном Билим дуньясындагы Альметлер

Бу куьнлерде Ногай районнынъ мектеблеринде биринши классларынынъ окувшылары биринши билимлер аладылар. Оларга баъри зат та кызыклы, бирге оқып турган тенълери мен танысадылар,

дерислерде янъылыкларга уйренедилер, танапысларда мектеб азбарында ойнайдылар. Быйыл биринши классларга капыларын ашкан мектеблерде, Ленинаул да бир. Орта-Тоьбе авылында биринши

класска тек кеделер, Ленинаул авыл мектебинде – тек кызлар бардылар. Кашан да, тек кызлар, яде тек кеделер болган классларда оқытувшыга ислемеге кыйын болатандыр. Балалар оьсип, уйкен классларга келгенде, кайтип олар окыйтаганын сорамага боламыз.

Орта-Тоьбе авылынынъ орта мектебинде биринши классты Марие Явгайтар кызы Кокенеева алды. Коплеген йыллардан бери баслапкы классларды оқытып келеяткан оқытувшы эбин таып, тек кеделер мен ислеп болар деп шекленмеймиз.

Бекмуратова
Гульфира.

Коя, Кызлар!

Окытувшы аяр заманда да маанели кеспилердинъ бириси болады. Ол тек окытаган балалары ман «тил» тавып коймай, олардынъ ата-аналары ман да бирге яс несилди оыстирмеге, тербияламага, коып куллык этпеге туьседи. Сондай тыныш болмаган куллык Гульзира Якуб кызы Асманбетовага да туьсти. Окытувшы Ногай районнынъ Ленин авыл орта мектебинде биринши классты алды. Аьлиги биринши класс энъ де ланъкасыз класс де-

ген атка тийисли болар деп эсиме келеди. Гульзира Якуб кызы Асманбетовадынъ классындагы 6 кызлардынъ ишинде бир ланъкалысы болса да, кайгырмас деп ойланаман, ол кеделер йоклыгын билдирмес. Белки, окув йылларынынъ ишинде бу айтылган тек кеделер, яде тек кызлар болып калмас, ама олардынъ мектебке сонда сыра болып барганы – баьримизге де аьлемет.

Г. Бекмуратова аьзирлеген.

Гамзат Аджигельдиевке-85 жыл Шайирдинъ сонетлери

Оьмирининъ кыска вакыты ишинде шайир Гамзат Аджигельдиев калай проза болса, солай ок поэтикалык асарларын да язып кеткен. Мен айтатаным, повесть, хабарлар, дестанлар, ятлавлар, ятлавлы очерклер. Олардынъ коьбиси басапдан шыкканлар эм окувшылар окыйдылар. Тек онынъ поэзиясы аьлемет бай эм бек кенъ десем, дурыс болар деп ойлайман. Олардынъ туьрли кепте мотивлери, жанрлары, тематикасы аьдемди кызыксындырмай болмайды. Оларда коьплеген гражданлык ятлавлар аз тувыллар. Тек мен соьзимди онынъ баска бир жанрыда ислеви – сонетлери акында бардыргым келеди. Мен билип, бизим адабиятта бу жанрда куллык эткен аьдем шайирлерден йок. Белки, янъгылыс та эте боларман...

Теория ягыннан алып караганда, сонет италян соьзиннен шыккан эм сесленуьв деген маьнеди анълатады. Бу он доьрт сыдыралы ятлав болады. Туьрли йорыкларда рифмалы болмага болады деп, айтылады. Италияда 13-нши юзйыллык оьмирликте тувган болып коьринеди. Орыс поэзиясында бу жанр 1735-нши йылдан В.Тредиаковскийден алып белгили.

Меним ойыма коьре, Гамзат Аджигельдиев язган кайбир ятлавлары сосы кепли болып шыгадылар эм соны ман байланыслы болып, онынъ сонетлери деп, хабарды бардырмага эм окувшылар ман оьз ойым ман боьлиспеге токтастым. Мине сосы жанрда да ол куллык этип уьлгиргени тамаша тувыл. Мен, соьзсиз де, бу макалада язаяктан алдын, коьп

миллетли совет адабиятында бу жанрда куллык эткенлердинъ язганларын карап эм бизим Гамзаттыкы ман тенълестирип шыктым.

Коьп соьзли болмас уьшин, онынъ 50 йыллык мерекесине багысланган

«Урланган суьюв» деген ятлавлар эм дестанлар йыйынтыгын алып карайык.

Белки, Гамзат оьзи сав турган болса, язган сонетлерин йыйып, бир йорыкка аькелип, атын да берген болар эди. Тек анъсыздан топырак болганнан сонъ, онынъ поэзиямызда эткен тийисли косымы акында биз билген кепте айтпага борышлымыз. Белки, эндиден армаган аьлимлер эм литературоведлер шайирдинъ бу жанры акында оьз соьзлерин толы кепте айтпага да боларлар.

Сосы йыйынтыкка кирген сонетлери, меним ойыма коьре, тема ягыннан туьрли-туьрли боладылар. Оларда суьйим, ана топыракка алаллык акында соьз бардырылады. Боьтен де, мени Ерине багысланган сонети уьйкен тамашага калдырды. Аьши себебише? Кайбир шайирлердинъ, сонынъ ишинде эм ногойлардынъ да, оьзининъ Ери акында коьплеген ятлавлары, баскалай язган асарлары аз тувыллар. Олардынъ ишинде ийгилери де аз тувыллар. Ама Гамзаттынъ сосы 14 сыдырасында маьнеси бек толы. Шайир оьзининъ Ерин уьйкен экенин юрек туьбиннен сезеди эм оны ман оьктем болады. Болган ман, оны ман кишкей шайирдинъ уьйкен бактысы бир, ювык эм оьмирге бузылмаяк экенин сеземиз. Бизден эсе сонеттинъ баслапкы эки сыдырасы соны бир ийги этип ашыклайды:

**О, сен, Ерим, бек уйкенсинъ, билемен,
Мен де сенинъ энъ де кишкей кесегинъ...**

Бу сонетте Ери мен сойилесе келе, уйкен экенин де биледи, анълайды.
Гамзат та озынинъ дурысында да Тек ол оны озы аруув ашыклайды:

**Тек озымди уйкен деп те коьремен,
Уйкен меним суьйим сезген юрегим.**

Мине бу сонъгы сыдыра ман автор яшавда озынинъ шайир болып туткан орынын анълатады, шайирдинъ яшавдагы сезимин, анълавы калай болмага керек экенин билдиреди.

Шайирге Ериндеги баъри затта

**Мен суьемен суьйгенимнинъ соьзиндей,
Юрек куьйген оьз Элимнинъ туьнинде...**

Шайирдинъ Ери – ол онынъ тыныш эм паракат яшавы, онынъ энъ таътли заты. Соннан себеп Еринде эм яшавында ашшы, намартлык бол-

ювык, яркын, баалы эм сыйлы. Ол аьр такыйка Ерининъ кайгысын эм куванышын боьлмеге аьзир. Сондай бир Ери мен ювык болган йырав мунавдай сыдыраларды оьз юрегиннен эркин кепте тоькпеге болады:

ганды суьймейди, ондай негативли затка карсы турады эм сонетти булай деп битиреди:

**Мен суьемен суьйгенимдей яхшыды,
Тек суьймеймен яшавдагы ашшыды...**

Калган сонетлери савлайы да суьйими мен байланыслы. Мине соларды окып шыкканлай, аьли биз Гамзат Аджигельдиев озынинъ яшавдагы суьйими де болмаганын, оны излеп ол калай кыйналганын, ама ол юрегинде энъ ызгы такыйкага дейим суьйимге алал болып кал-

ганын сеземиз.

Яс заманында аьдем суьйимге бек ымтылыслы, болса бек куванышлы, болмаса бек авырмалы, оьпкели, ашувлы болады. Суьйимин излеп турган заманга язылган сонети оны тагы да бир кере ийги шайытлайды:

**Сен анъсыздан коьл уьстинде коьринип,
Баьпий болып юзип кетсенъ билермен.
Мен келермен сув астына коьмилип,
Сувга биткен камыс болып келермен.**

Сондай суьйим уьшин ол не затка да разы: «билермен, келермен, берермен, турарман, бурарман» деп ясырмайды ол. Болганман, сонетлерин окый келе шайирдинъ биографиясын да билемиз эм сеземиз - не зат яшавында кайтип болган, не зат

ол суьйгендей болмаган. Суьйим де сен суьйгендей болмайды, сенинъ алал суьювинъе кайбир заманда баскаша яваплайды. Ол анълавсыз суьйим. Ол да шайирдинъ юрегин туз куйылгандай ашытады.

**Бир заманда шешекей мен тенъ коьрип,
Ярык болып, келдинъ мага куьн болып.**

Буьгуьн десе – шоькирлери мен тенъ коьрип Келдинъ мага бир юлдызсыз куьн болып.

Биз йогарыда сонетлердинъ маь-неси эм ол кайтип ашылынатагы акында айтып кеттик. Эндигиси олардынъ туьзилиси эм рифмасы акында да айтып кетсек, ийги болар деп эсимизге келеди.

Туьзилиси ягыннан. Олардынъ аьр бириси доьртер сыдырадан уьш страфа эм сонъгы эки сыдыра ко-сылып, баьриси 14 боладылар. Сол кепте туьзилуьвининъ себеби – автор бу йорыкта язбага бек суьетаган болар деп ойлайман. Тагы да бир зат. Аьр-бир сыдыра сосы сонетлер-де 14 бувыннан толыстырылган.

Эндигиси рифмалав ягыннан. Гамзат Аджигельдиев рифма этуьв ягыннан бизим коьплеген шаьйир-леримизге ийги коьрим болып ка-лар деп эсиме келеди. Ол, аьдетин-ше, рифмады болган шаклы толы этпеге шалысады эм ога етиседи. Сондайлардан айтпага, «Салдынъ-алдынъ», «Сав турса- яз бурса», «Айткансынъ- кайткансынъ», «Арадан-карадан», «Бар эди- тар эди», «Боьлинер- коьринер» эм сон-дай коьплеген баскалары.

Автор уста кулланатаган кай-бир аьлемет тенълестируь-влер эм эпитетлер акында да айтып кетейик. Олар да мунда аз тувыллар. Боьтен де, бизим еримизге эм та-мырымызга ювык эм анъ-лавлы, келисли; «Баьпий болып», «Сувга биткен ка-мыс болып», «Тап урлык-тай ызанда», «Пустай бо-лып казаннан», «Уршык эди суьювим», «Доьрт муь-шеним сав турса», «Сувык коьлдей коьринер» эм оьз-гелери.

Биз талантлы шаьйири-миздинъ бир йыйынтыкта-гы сонетлери акында соьз юриттик. Ама онынъ тек кыйын эм авыр жанр-со-нетлери тувыл, солай ок лирикалык, патриотлык,

гражданлык эм баскалай темалар-га язылган аьлемет терен маьнели асарлары акында да айырым кепте соьйлемеге заман еткен.

«Меним ойлавыма коьре, ша-ьйир, бу дуныяда кайдай затлар болса да, эм ога ямагат кайдай тап-шырмалар берсе де, ол оьзининъ энъ де маьнели заты акында аьр за-ман эсинде сакламага керек- ятлав язув, олай демек, суьюв мине тек солай «деп айткан бизим заман-нынъ белгили шаьйири, аты савлай дуныяга белгили болган Расул Гам-затов. Бизим Гамзат Аджигельди-ев оьзининъ кыска оьмиринде сол миссиясын ерине еткерди десек, оьтирикши болмаспыз. Ятлав язув ягыннан ол бизим ногай адабияты-на куллык этип келеятырганларга аьр дайым яркын маяк болып ту-раягы эш бир шекленуьвге калдыр-майды.

Мерекеси алдында тагы да бир кере Гамзат язганларын окыйык эм тагы да бир кере ойланайык...

**Анвар-Бек Култаев,
Дагыстаннынъ халк шаьйири**

Гамзат Джигельдиевке

Юреклерге туьскен яра битпейди,
Эм таппайды сав этпеге врачлар.
Коьз алдымнан Гамзат досым кетпейди,
Язганлары ян тамырга от салган.

Язганларынъ окый-окый сонъында
Мен озимди оннан излеп баслайман.
Мен акымда неге язган савлайын
Деп, бирерде сорава салып таслайман.

Аьр ятлавы- шоьлде ушкан турнадай,
Ярасыгы коьздинъ явын алганлар.
Эм де бир зат эш биревден сорамай,
Аьр бир уьйге, аьр инсанга барганлар.

Язганларынъ мен кайтарып окысам,
Бизим куьлки, бизим кайгы онда бар.
Аьли де коьп айтылмаган соьзлеринъ –
Олар баьри, олар баьри-сен озинъ.

Буьгуьн сенинъ китабинъди ашаман,
Тагы да мен окыйман аьр ятлавынъ.
Эм аяма сыгып меним салгандай,
Коьринеди онда савлай ногойынъ.

Аьр ятлавынъ сенинъ ногой акында,
Окысалар билим алып болады.
Ийги соьзлер сен акынъда айтылса,
Бизде коьнъил бала кимик яйнайды!

Сен озинъ де сыйлы ногой баласы,
Ана шоьлинъ сага ата эм ана.
Коьп миллетлер окыйдылар язганынъ,
Коьнъиллерин кувантады сен анъла!

Мине буьгуьн сен эсима туьскенде,
Сосы ятлав коьнъилимди бийледи.
Окысын-ав оны саьбий буьгуьнде –
Эм айтсынлар: бизим шаьйир белгили...

Култаев А.

Акыл акылдан юйрик

Таз бооркиннинъ уьлгиси йок,
Озган куьннинъ белгиси йок.

Барыс йылы баъри битер,
Баъри битпесе, тары битер.

Бир йылга (куьнге) коян
Тери де шыдар.

Буьгуьнгидинъ эртенгиси бар.
Етеген ерге шаншылмай,
Етеген ерге шаншылмай,
Куьзетшиге танъ кайда.

Йылкы йылы алдыда.
Йыл шыклы болса.

Бал коьп болар
Куьннинъ туьбинде куьмис
Йылтырар.

Куьннинъ болаягы да
Куьн тувувдан белгили ди.

Куьннинъ оьзинде де тат бар.
Куьн узаймай туруп,
Туьннинъ оьзи де кыскармас
Озган куьнди кайтарып болмас.
Салтыр-султыр саьрсемби.
Мек сагынанман бийсемби.

Юма меним – досым,
Юма эртеси – явым.
Санавлы куьн тез озар.

Аьзирлеген С. КУЛТАЕВА

СВО котнасувмьсы

Элижиди сокловмьлордынъ бириси

Россия Федерациясынынъ гражданларынынъ борышы – Аталыкты коршалав. Энъ кишкей заманнан алып, ялантаяк ювырып юрген кеделер военный кесписин байырламага суюдилер, неге десе тувган элди саклав – сыйлы эм маънели. Курманали Бийгелди увылы эм Райхан Умар кызы Абдулгаповларда Расул – ялгыз увыл. Ата-анасы оны ман оъктемсийтаган эдилер, олардынъ сеними эм тиреви, Расул кыйынлы, ама керекли кеспиди сайлаган.

Терекли-Мектеб авылынынъ Кадрия атындагы мектебин битирип, Расул 2008-нши йыл Санкт-Петербург каласындагы Михайловский согыс артиллерия академиясына туъседди. Бу окув ошагы – бурынгы согыс заведениелерининъ бириси, ога 200-ден артык йыл, ол баъри аскерлер боъликлери ушин офицерлер-артиллеристлерди аъзирлейди.

Расул Абдулгапов академияды 2013-нши йылда битирген, сонъ Южно-Сахалинскте ислеп баслады. Ийги службасы ушин Расул Курманали увылы каладынъ мэриннен, Куънтувар согыс округынынъ аскерлерининъ етекшисиннен Разылык хатлары ман савгаланды.

Буъгуънлерде, элимизге кавыфлы заманларда, Расул Абдулгапов, баска Россия офицерлери мен бирге, СВО ерине бармага

токтасты. Аьлиги заманда офицер согыс аскерлерининъ штабынынъ етекшиси болып, Донецк барысында ислейди. Россия Савытлы куышлерининъ сырасында куллык эткен заманнынъ ишинде майор Расул Абдулгапов ведомстволар баргылары ман савгаланган – «За воинскую доблесть» II дережели, «За отличие в военной службе» III дережели, «За отличие в военной службе» II дережели, «За отличие

в маневрах «Восток-2018»», «За отличие в учениях» медальлери мен. Офицерге Суворов медали берилеек деген суъйинишли хабар да бар.

Уъйде Расулды ата-анасы, ювыклары карап турадылар, аьлейи Айгуль – орыс тил эм адабият сабакларынынъ оқытувшысы, аьлиги заманда уъйде кишкей Асель мен олтырады. Увылы Далгат 4-нши класста окыйды, кызы Аделя балалар бавына барады. Расул анълайды – оны аьелининъ, кардаш тувганларынынъ коътергишлеви, тилеклери узак ерде баъри баъле-казадан саклайдылар. Сол тувыл ма енъуъв Россиядыкы эм сондай йигитлердики деген сенимди юреклерде тувдыратаган сезим. Биз де сенемиз ясларымызга эм уйге енъуъв мен кайтар деп куътемиз.

Гульфира БЕКМУРАТОВА
Суъвретте: Р. АБДУЛГАПОВ

Узак ерден саллам

Мен Абдулманап кызы Сыйлыхан Юмагишиева (Шавгараева). Тувганман коькек айдынъ 22-де 1973 йылда Орта-Тобье авылында. Орта-Тобье мектебинде 8-нши классты битирип, Хасавюрт каласында 3 йыл бухгалтер курсин битирдим. Анам окытувшы болып исин юриткен, сога коьре болар, мен бек окытувшы болгым келетаган эди. Хасавюрт каласында окувды битип, мен Карашай-Шеркеш университетине филологиялык боьлмесине окымага туьстим. Он йылдан артык Ора-Тобье мектебинде окытувшы куллыгын юриттим. Аьлиги заманда 20 йылдан берли Коми республикасында Усинск каласында аьелим мен яшайман. Уьш аьвлетим бар. Энъ уьйкен кызым Фарида, сонъ кедем Аскерхан эм энъ кишкей кедем Муслим. Эрим Арсланбек. Эки уьйкенлеримде аьеллери бар, эки уныгым бар Лейла эм Малика. Ятлавлар коьптен язаман. Ятлав язув оьнери – анам Юмали кызы Фазилеттинъ оьнери. Анам да ятлавлар язады. Нагашакам Юмалидинъ де оьнери ер тапкан деп айтпага болам. Нагашакам Аджимурзаев Юмали коьп йырлар .ятлавлар язатаган болган. Оьзиннинъ йырларын домбрада йырлайтаган болган. Уьйкен ак разылык атам Абдулманапка эм анам Фазилетке. Бавырымнынъ йылувлары – атам эм анам.

Ак юректен, аявлы элимде суьйикли аьелимде, яныма аьзиз тувган, ювык, кардашларымды, кыймасларымды, тенълеримди, авылымды, авылдасларымды, баьри авылымнынъ ясыуьйкен эр кисилерин ак тастарлы бийкелерди, ясы кишкейлерди – юрегимнинъ оьзеге мен кутлайман Янъы йылымыз бан. Ден савлык, эмишлик, паракатлык, таза иман, уьйкен

наьсип, ак яшав, тек ийгиликлер болсын аьеллеринъизде, баллар, немерелер, унныклар – тек ашык конъилде оьссинлер, не ер де абыт басып юрсе де, аман эсен юрсинлер. Давга кеткен балалар аталарына, аналарына, уьйлерине, Элине, аьелине аман кайтканды ак юрегимнен Алладан телеймен. Кушагыма савлай шоьлимди алып оьбемен, суьемен.

*Абдулманап кызы
Сыйлыхан Юмагишиева.*

Янъы йылды карсы алып

Аста туьскен кар астында теректинъ
Ятып калган япыракты аламаз,
Бала шакты эске алып мезгилин
Йоравларды япыракка язаман.

Кетсин мунълы болып турган заманлар
Куванышта яшасын савлай халкым.
Соьнип кетсин аврувлар эм кыйынлар.
Элим уьшин йьнасын меним бактым.

Сол япырак кишкей болды тек мага,
Йоравларым Янъы йылга бек уйкен.

Ак кагыт пан каьлем алып колыма
Шет кырыйсыз тагы яздым мен соьзлер.

Янъы йылда тек юбанып яшанъыз,
Аьелинъиз аьрувликте каьрленсин.
Яс уйкеннинъ коьзине нур шашынъыз
Мунъшылыкты шарклары эш билмесин.

Тарык тувыл абырай да, акша да,
Балаларым басып йолды юрисинлер.
Керек тувыл баргы мага, савга да,
Аьр боьлмеге нур саьвлелер кирсинлер.

Динлигиме быршав эш бир болмасын,
Тилимиздинъ ярасыгы байысын.
Юреклерге яман хабар конмасын
Коькиреклер куьезлерге мол болсын.

Янъы йылда ярасыклар йьнасын,
Авырлыкты тасалатып аькетсин.
Иманлыкта Ногай халкым яшасын
Оьмирлерге шоьлигим бек оьрленсин.

Аьруьв халкым, ийги халкым, ногоайым
Берк ден савлык баьринъизге тилеймен!
Ювсан таткан ясылланган данъылым
Оьрип отлап маллар юрсин оьлен мен!

Бек тасыйды кишкей кевдем йоравдан,
Сенимлерим янъы йьга толыскан!
Айыраман тилекти арасыннан,
Кайтартагы балаларды АНАГА!

Юмагишиева Сыйлхан

Яшавыжнынъ маънеси

Яшав йолдынъ маънеси
Ол бизим тувган ерлер.
Ювсан таткан ийиси
Бавлар толы емислер.

Уйкен маъне яшавда
Меним аъзиз балларым,
Оьмир бойы янымда
Ян бавырым, косагым.

Уьш баламнынъ аьриси
Юрегимде канларым.
Солдыр яшав маънеси
Лашын кустай балларым.

Суьйикли яс уйкенлер
Туьп маънеси яшавдынъ,
Ак явлыкта бийкелер
Туьз абыты йолымнынъ.

Эки анам – эки яным,
Разылыгым тасыйды,
Сагыныштан кайнап каным,
Иштен йылап улыйды.

Куруптурсын Оразбаевке-100 жыл

Шайирдинъ Баснялары Акында

Куруптурсын Баший улы Оразбаев халкымыз арасында айтувлы язувшы эм шайир деп белгили. Онынъ кол астыннан шыккан дестанлары, ятлавлары, повестьлери эм очеркери ногай халкына нешеси йыллардан бери разылык акеледилер. Куруптурсын Баший улы аз баснялар да язбаган эм ол баснясына оьзинше (соьз мысал) деп ат та берген. Мине буьгуьн биз онынъ 100 йыллык мерекеси алдында бир неше баснялары акында соьз бардырмага суьемиз. Олар да туьзилиси, кебине эм маьнесине коьре баска-баска боладылар.

«ЭРИСЛЕС» баснясын алып карайык. Мунда бир уьйкен орманда янянувар йыйылысып, уьйкен эрислес хабарын этедилер. Аьр бир айван оьзин коьрсетпеге шалысady. Айтпага, куьш сынавага шақырып, Аюв кышкырады: – Танъ аьдиллик кимде бар? Эр коьнъиллик кимде бар?, – дейди ол. Ога оьзининъ явабын Боьри де кайтарады: – Кой пайдасыз эристи, коьрши бизим юристи! – дейди.

Олардынъ соьзлерин тынълап турган Куьшикей де бос калмайды эм оьзи ким экенин билдиреди: – Янашынъыз сиз танъда, мен саклаган котанга! Тонынъызды йьртарман, эш бир коьмек тилемей!

Олар эриседи эм оларды Арслан тынълап болып яваплайды: – «Мен» болмасын ойынъыз, копарсувды койынъыз! Тасласынъыз эрислес!». Эм куьшли болган айван оьз соьзин булай тамамлайды: – Аьдилликти анъламак, аз соьйлеп коьп тынъламак! Аьне бизге бек керек!

Коьресизбе, аьдемлерде де солай кылыклар барлар эм олар аз да тувыллар. Тек аьдиллик болмага керек. Аьне сонынъ акында автор оьз соьзин бардырады.

Оъзининъ маънеси мен «САВЫ-
СКАН» баснясы да оъзине тартпай
болмайды. Онда Савыскан ман Ян-
бийкеш акында соъз бардырылады.
Савыскан оъзине ашыкяр сайлай-
ды эм ол ярына карап булай дейди:

– Коъзлеримнинъ кылысынъ,

Юрегимнинъ басысынъ.

Йылы соъз бен авыссак,

Экимиз бир кавыссак!..

А Янбийкеш ога оъз явабын бер-
ген. Онынъ айтувына коъре, су-

ыйимликтен пайда йок, Кудай язув язбаса.
Мени алув уьшин, – дейди ол, куржын керек,
кырк тувар керек! Мунсыз сенинъ соъзинъ
эш! Эндигиси «Менлик баъле» баснясын алып
карайык. Баснядынъ баътирлери

Кораз, Эшшек, Атаман, Аюв, Кумырска.
Олардынъ аьр бириси оъзининъ менлигин
коърсетпеге шалысып, калганлардан артык
болып. Айтпага, КОРАЗ айтады: – Бу тарап-
та барма экен, эш ким мага парма экен? – деп.
Турады бир Эшшек эм бакырады: – «Ий-а,
ий-а, ий – олар!.. Бу намыска ким калар?
Тынъладынынъ соъзимди, бек керемет авы-
зымды!»

Куйрык-ялын керлетип, канатларын
суьйретип, шыккан тоьрге АТАМАН да эм
айткан: – Кавмым, сизге айтайым! Алавы
коькке атылган, Явга октай атылган! Мендей
йигит кайда бар? Оннан АЮВ да калмайды эм
куьшли этип оькиреди: –

– Эдил сувдай айбатлы,

Аскар тавдай турбатлы,

Тувай Элдинъ иеси,

Мага етер, айт, бар ким?

Олардынъ баърисининъ айтканларын киш-
кенекей КУМЫРСКА тынълап турган бола-
ды экен эм ол йоргалап буларга келеди эм оъ-
зининъ ойын булай деп ашыкландырады:

– Конъысыларым, койынъыз,

Йорт акылды йойынъыз!..

Оъзин-оъзи энълеген –

Элден эки эли кем деген!..

Коъресизбе, баснялардынъ аьр бириси-
нинъ маънеси де баска. Эм оларды окыган аь-
дем, менимше, оъзи оъзине шынты тамамын
этеди эм этпеге де керек. Басняларда баътир-
лери-айванлар. Аь аьдемлер арасында да сон-
дайлар аз тувыллар. Автор кемшиликдерди
йок этпеге кереги акында ийги кепте хабар-
лайды. Ол бек аьруьв!

Баснялардынъ маънелери мине бу куьнлер-
де де оъз баалыкларын йоймаганлар! Аьли
басня язатаган авторлар ногайда йокка эсап...

А. КУЛТАЕВ,
Дагыстаннынъ халк шаьйири

Ногай районынынъ 95йыллыгыно

Район яшавшылары Ногай, алдынгысы Караногай, районымыздынъ 95-йыллык мерекесин белсенли белгилевге уьмит этип турылар. Районымыз, онынъ эгин кырлары, тогайлары, оьрислери Дагыстанда энъ де уйкен аьвлеси мен куьезли. Сол саялы, районнынъ ерлери эгиншиликке, малшылыкка, бавбакшага бек багайт ер. Еримиз, айтувлы Уллы Шобьден кадалып турган эстеликли муьйис, тек районнынъ экономикасын оьрлентип калмай, Дагыстаннынъ 40-н артык районынынъ малшылык хозяйство-сын оьзининъ аркасы ман нешеси йыллар коьтергишлеп келеятыр. Районнынъ ерлери, билдируьвлерге коьре, казылмалар ман да бай: нефть пен, газ бан, термалли сув ман, таптаза зем-зем секинли ишимлик сув ман, сисединъ ярыгындай куьймелескен кум тоьбелер мен. Коьзимизди айынткан бу байлык сырагысы районымыздынъ танымастай оьсегине, яс-явкамыздынъ наьсиби-

нинъ бегиегине тебентели мырсат. 95 йылдынъ узагында районнынъ ерли халкы,ногай халк,Совет оькиметининъ бавырында да болып, элимиздинъ яхшылыгында, кайгыларында баска миллетлер мен бирге абытларын тенълес басып келеятыр. Ногай халк та согыс баьтирлерин, ис баьтирлерин, алдышы интеллигенцияды, элдинъ абырайын данъклаган шаьйделерди асыллады.

Халкымыздынъ оьмирлер бойы алган яшав сулыбы айтады: «Кетик аяк, кезуьв дуныя». Яшав коьзгалады, туьрленеди, бир ерде эм бир кепте турмайды дегени. Озган оьмирдинъ ызларында капылыстан яшав туьрленди. Элдинъ байырлыгы, ис йосыгы асты-уьстиннен авдарылды. Ер мен коьк ерлери мен авыскандай болды. Куьтпеген яшав сазаганы халкларды адалатты. Районнынъ яшавшыларына да сол туьрленислердинъ ялыны ашшы тилин тийдирди. Аьли мунавдай сырагылар ийнимизди басады:

авылларымыз йылдан-йылга эсееди. Куллыксызлык инсанлардынъ юзине аяздай урады. Алыста ислеиген яс-явка, авылына келе калса, коышпели кервандай ян-якка абдырайды. Ерли мектеблерде окувшылардынъ саны эпсиз кемийди. Бала бавлар туьбиннен йогалады.

Бу кайгылы шартлар, авырувдай сакланып тура берсе, йогарыда айтылган еримиздинъ байлыгы, кенъ анъсатлыгы кулланылмай иесиз калаяк. Буюгунги дережедеги куватларымызга кенъес: эсти йыйып, тилди бириктирип, аьне дережеди, мине дережеди тарткышлавды кескинли буюып, алал исти баслайык, шашырайган яс-явканынъ каьрин шегейик. Районнынъ ерлери, авылларымыз мектеблеримиздей, бала бавларымыздай босап, бозарып калаягы шек-

сиз. Буюгунги шайделеримиздинъ де калаягы Шоьлге багыслаган асарлары сосы мырадка шакырадылар. Соьзимди айтувлы шайде аьптемиз Кадриядынъ хайранлы сыдыралары ман тамамлайман:

*Ох, Ногайым, оьзден ерим,
Ойларымнынъ бавлары! ...
Мисирге йол алсам да,
Мен йолымды боьлермен.
Танъла сени оьлер десе,
Буюгун оьзим оьлермен. ...
Меккем меним, Мединам!
Келдим сенинъ касынъа.*

*Сенинъ берген оьрметинъ
Аьжи шалма басыма*
Кайдай алал, терен тенъиздей
суйим еннетли Еримизге!

**Алибек Капланов,
Эдиге авылы.**

Кобзынъде кайты

Алдынгыси Таьтли Булак авылында (аьлиги Калинин авыл) Сарайдар
Акбердиевтинъ авызыннын Муса Курманалиевтинъ Гамзат Аджигельдиевке
багысланган ятлавын язып адлым

Шоьллигимде ногай элдинъ,
Тувып, оьсип алдинъ билим,
Уьйренуьвден эринмединъ,
Шаьйир болдынъ Гамзат улым.

ТАХИР АКМАНБЕТОВ

Шаштынъ элге билим нурын,
Алдынъда эди сыйлы орнынъ.
Ашылганда зейиили бактынъ,
Дуныя завкын коьрер шагынъ.

Яшавинънан неге коьштинъ,
Оькинишке яслай уштынъ.
Колда каьлем, коьнъилде,
Болып яздым бу соьзимди.

Гамзат улым эске туьсип,
Коьз яс япты коьзимди.
Не шаклы биз кайгырсак та,
Сен кеткенсинъ, келмеексинъ.
Кыска оьмиринъ вакытта
Эш оьлмеек язган исинъ.

Анвар Култаев

Алибектинъ ойлары

2 ХАБАР

Куьннинъ коьзи

Кишкей Аминат бебеси Алибек пен эртенги шакта уйде ойнайдылар. Куьннинъ коьзи оззининъ биринши йылы саьвлелерин ерге тоьсеп туры. Аминат пан Алибектинъ туратаган уйлерининъ терезесин де онынъ яркын эм йылы саьвлелери конадылар. Сол саьвлелер Аминат пан Алибектинъ бетлерин сыйпайдылар, йылытып баслайдылар. Сол вакытта Алибектинъ эсине кеше анасы ман бирге ятканы туьсти.

«Куьннинъ коьзи де кеше бир ерге яткан болар», – деп алды ол. Анасыннан сораьк болган эди, тек онынъ йоклыгын анълады. Сонда ол Аминатты туьртип:

– Аминат, Аминат! Куьннинъ коьзи кайда уйклайды экен, билесинъме? – деп сорады.

Аминат ойланды:

– Тав басында озьсетаган тереклердинъ ишинде, – деди ол.

– Аьше. Кайтип уйклайды ол?

– Кулагынынъ астына булытларды тоьсеп, – деди сенимли кепте Аминат.

– Сонъ кайтип турады экен?

– Бас деп уянады да, булытларды йылы саьвлеси мен кувады, тез болып турады эм бизге карап ювырады.

Булытлы куын

Куын салкын. Ел де аста эседи. Орамда балалар да аз коьринедилер. Уйлеринде ойнап безген Аминат пан Алибек те кырга шыгадылар. Ойнамага коьнъиллери бармайды. Алибек, не этпеге керек дегендей этип, тоьгерекке карайды. Муна адавыс ел токтаса экен, булытлар ердинъ уьстиннен кетселер экенлер. Куын шыкса, ойнамага коьнъил де ашлылаяк, конъысы уйлердинъ кеделери де, кызлары да уй артына толып калаяклар. Ол коьнъилиндегин билдиреек болып, Аминатка карап:

– Булар булытлар тувыллар, тетейдинъ уйкен кара явлыгы, куьзден алып, оранып юретаган явлыгы, – деди.

– Ел эскенде, булытлар да ушатаганлар, – деди ога Аминат.

– Ушатаган болсалар, баска якларда ушсынлар, меним уьстимде неге ушадылар? Олар уйимнинъ алдындагы азбарды яппасынлар! – деди, разы болмай, Алибек.

Тымыш тетей

Аминат пан Алибектинъ авылдасы Тымыш тетей булардынъ уйлерине киреди. Карайды боьлмеде – балалар. Баска бирев де коьринмейди. Ойнап турган балаларга карап, ол кисесиннен бир апельсинди шыгарып:

– Эркек танадынъ басы уйкен дегенлер атайлар, мунавы бирев, сен ашай кой, – деп Алибекке береди.

Алибек апельсинди уьндемей аларды. Оьзине тийгегине разы болады. Тек коьз астыннан Аминаттынъ карайтаганын сезеди. Карындасын да апельсинсиз калдырмага суймейди. Эне сол заманда

онынъ эсине, эбин тапкан эт ашар деп, оьзининъ тетесининъ айтатаган соьзлери келедилер. Алибек апельсинди алып, кесек-кесек этип боьледи.

Ол оьзине биревин, карындасына биревин боьлистиреди. Карайды – тагы да бир кесек бар. Оны келген Тымышка биреди.

– Каратагы, кишкай болып, апельсинди булай боьлмеге калай етистинъ, – деп тамаша болады сонда куртка.

– Эбин тапкан эт ашар, деп айтадылар. Мен да сизге муны ашатайым деп эттим, – дейди Алибек.

Жолк оьвызыннот кыскал жолбарлар

Эриншек оьвлет

Бурынгы заманда бир атадынъ бек эриншек, истен бек тез ялкатаган эм бек ис суыймес аьвлети болган экен.

Бир кере атасы улын авлакка пишен шалмага алып барады. Булар шалгылар ман пишен шалып баслайдылар. Улы атасынынъ янъында туруп ппишен шала болыпты.

Бираз ерди шалганнан сонъ, соьлеги улы ялкып атасына:

– Атам, сенинъ шалгынъ алдыга силкенде пишенди шалады, кайтып келегенде де шалса, не аьруьв болак эди, – деген. Сонъ ол: – Булай болса, мага уьйде турсам да ярар эди, – деп те косады. Атасынынъ улынынъ эриншеклигине бек ашуву шыгып:

– Эндигиси артыма тырнавыш та таксам, нешик болар эди? – деген.

Карта эм онынъ болтосы

Карга баласына наьсыйхат бирмеге суьеди. Оны ердеги баьри баьледен эм авырлыктан корымага суьйип, булай дейди:

– Балам, сен аьли уьйкен болгансынъ. Оьзинъ оьзинъе амал эт, тек, ваьре, сак бол. Тапкан затты авызынъ ман ашайтаган заманда бир шокып, бир кара, бир шокып, бир кара.

Баласы анасы айткан соьзлерге тергев берип, тынълаган сонъ:

– Анам, мен олай этпеймен, азыгымды ашайтаганда бир шокып, бир артыма да, бир сол ягыма да тергев этемен, – деген.

– Акыллыдан тувган акыллысынъ, – деген анасы да ога карай берип.

Аьзирлген С. КУЛТАЕВ

ТУРНА ЭМ БОЪРИ

КАБАРТЫ
ЭРТЕГИСИ

Карт болган теректинъ астында бир яс турна ятып турады. Ол каъриптинъ бир канаты сынъган болыпты экен. Оъзек те, авыртады. Тек ол ынъ деп бир сесин де шыгармайды. Онынъ да себеби бар-ога авырув канатыннан келмейди-кишкей юрек туъбиннен. Буъгуън эртенъги шакта ок йылы деген якларга турналардынъ сонъгы уъйири ушып кетип те калды... Тек онсыз олар кеткенлер. Эм кишкей турнага авыр дегенге авыр болып туры. Сосы турна бек ийги биледи сувыклар келмеге бир, эки юма калганда онынъ аданас бек ийги болган турналары исси Африкага йолландылар. Онда болса, сувык ондай бир узын да тувыл. Эндигиси ога йылы яклардагы куъшпелексиз эм оъзгелей куртсыз не этпеге керекти? Ол, аъдетинше, оларды, оъзи ушып бараятып ыслап коятаган эди. Калай кыйын ды, сентябрь айында ол эндигиси алдынгыдей болып тоймаяк.

Ятады, ятады. Не шаклы ятаягын оъзи де билмей эди... Тек... Сары япыраклар арасыннан узак болмай ога куба туъсли кыдырма Боъридинъ аш болган сеси етпеген болса., Турна булай алып караганда, оны ман бир де рас болмаган. Ама яй орманлыгы бойынша хабар шыкпай болмайды – кыдырма Боъ-

ри акында аз айтылмайды. Неге айванлар оннан бек коркатаганын да ол ийги биледи.

Соълеги яс Турна куванышлы куънлери акында кыйналувын койып, калган баъри куъшин йыйды эм аяк уьстине турмага шалысты. Бир канатын яйды, эм узун, эм юка мойнын соза берип, ювырмага баслады. Болса да, соълеги аш Боъридинъ сеси онынъ ийнине тийгендей болады. Сонда ок яс Турна ушпага ымтылган, болмады. Ол сол сабат ок тымалап ягадан тоъменге йылысып кетти. Тап бир коълдинъ ягасына дейим.

Аьне биз айтатаган куба туъсли Боъри йигерленди эм турнага атылып баслады. Ама Турна берилмейди-узын аяклары ман оны урады. Бурны ман эрекке карап ийтейди. Боъри оннан ондай зат шыгар деп, ойламаган эди. Боъри артына тайды эм ашувлы коъзлери мен Турнага карады. Билди, турна огап тегинлик пен берилмеек. Кайтарам, Турна ашувлы болып калады, куъшин йыймага эм Боъриге атылмага карагандай сезиледи. Сонъгы кере сама куъресип карамага: болса, болар, болмаса, кояр деп.

Боъридинъ тислери кыршылдайды, коъзлери тагы да бек йылтырайды. Боъри бирев де эситпегендей этип, тислрин тагы да кыршылдатады, авызын айлак ашады эди.

Яс Турна бирден ок узак созылган каты авазын шыгарды. Эм сол аваз бир неше шакырымга дейим созылып кетип баслады.

– Сол заман бийик коъкте турналар уйирининъ селери де бир аьлемет болып шыгып калдылар. Аьне кеткен турналар оззининъ аданасына кайткин экенлертагы. Турна уйириинде бир орын да бос болмага кереги йок.

Оларды коърип, соълеги Боъри куйрыгын кысты эм коркканнан коъзи караган якка карап кетип те калды...

Коъширген С. КУЛТАЕВА

Давда Колтган Йигитлердинъ

Курптурсын
Мамбетов

Давда калган йигитлердинъ
Ярык болсын коьр ери.
Яслыгынынъ бир хайырын
Коьрмей кеткен коьплери.

Авлагы ман каргытып.
Карагелер каргытып.
Октай болып оьтпедилер,
Суклы коьзлер каратып.

Тойган шаклы татпадылар
Конъил берген кымызды,
Койнына алып ятпадылар,
Ярасык сылув кызды.

Белден келген май пишенди
Болмадылар шалмага,
Бийдай толган беженди
Болмадылар алмага.

Коьп мырадлар толтырмага
Дав коймады оларга,
Дав бермеди. Борыш бизге
Сол ислерге карага.

Соны эсте мен саклайман,
Уйкыда. Уявда да.
Толтырмага талаплайман
Ислевде, йырлавда да.

Анот тиллер соклансы

«Тувган тил – халктын асабалыгы» деп аталып, Каспийск каласында окытувшылык исинин ветераны Рида Ханиф кызы Гасановадин илми окытувшылык аьрекетинин 60 йыллагына багысланып, ана тиллердин фестиваль озды, бу шарадын бас борышы – тувган тилге суьйим эм кызыксынув туьзуув, оны халктын маданият асабалыгын таьрийхин саклав. Фестивальдин уйгыншылавларынын бириси Уздият Исмаилова Р. Гасановадын яшав эм ис йолы акында хабалады. Фестиваль школага дейимги билимлендирувдин куллыкшыларин йыйнады. Тербиялавлар оьз иси акында докладлар ман шыгып соьйледи. Олардын куллыгынын маьнеси - ана тилин саклав, балаларды тувган тилинде соьйлесин деп ислев. Фестивальдин исинде Терекли-Мектеб авылынын «Юлдыз» балалар бавынын тербиялавлшысы Алтынай Ханмурзаева ортакшылык этти. Алтынай Солтанахмед кызы Кадриядын, «Шоьллигим» деген ятлавын окыды, ана тилинде балалар ман озгаратган дерислерин коьрсетти.

Каспийск каласында тувган тиллер фестивали Дагестан халкларынын тиллери саклансын деген шакрыув астында оьтти.

Г. Бекмуратова

Шешип коңроңъыыз

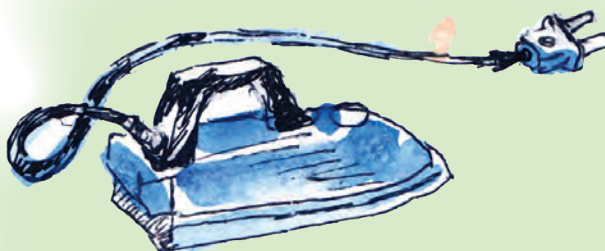
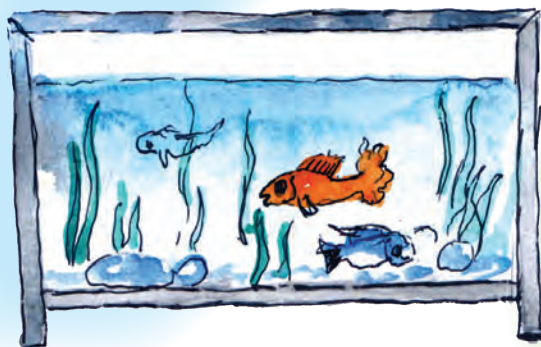
Оьзин-оьзи ол ашады,
Сени явып ол болады.
Тек ямгыр явып битсе –
Баскаша болып ол кала.

Бир теректен баскага
Шоршыйман эм минемен.
Эш бир заман бос болмай –
Артпак менде толган.

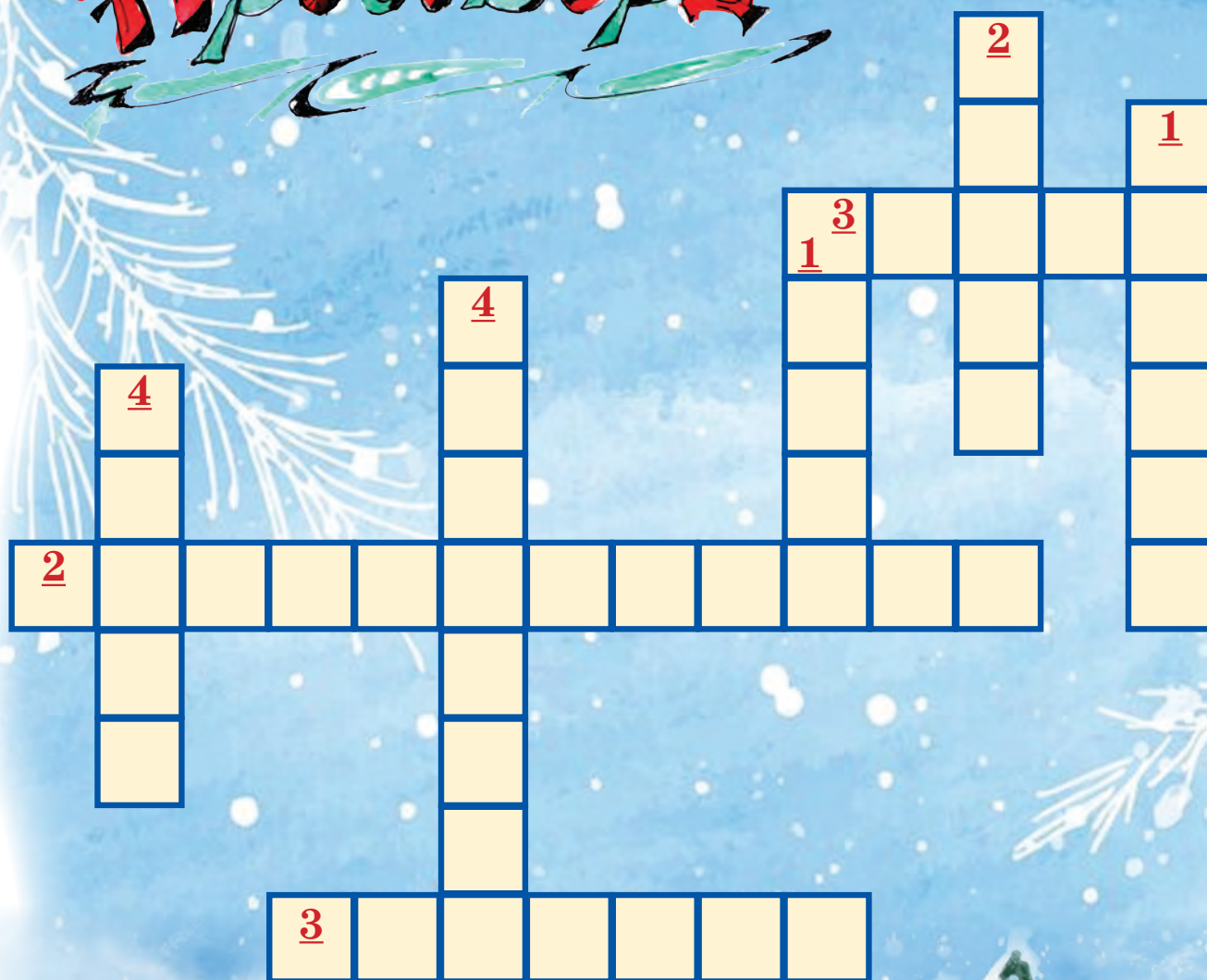
Мыйыгы бар оьзининъ,
Тоны да бар алабай.
Ювып тура оьз-оьзин –
Тек сув тийип шыдамай!

Барар артка, алдыга.
Кыдырган бир параход.
Тойктай бирден-кайгы бар,
Тесип йибер-тенъиз йол...

Терезде бир коьл бар,
Яшай онда балыклар.
Сисе япкан ягады
Балыкшылар йок онда.

Кроссворд

ЙОГАРЫДАН ТОЪМЕНГЕ:

1. Эр кисидинъ аты
2. Ногай районда авыл.
3. Не ди, бир заттынъ туъси, сыпаты.
4. Кыскаяклы аты.
5. Бакша ысымлиги.

СОЛДАН ОНЪГА:

1. Баалы тас
2. Белгили ногай язувшысы.
3. Оьтпектинъ туърлиси.

Туъзген С. КУЛТАЕВА

Аявлы охувшылар!

Сизди 2025-нши йылга
«Лашын» журналына
язылмага шақырамыз.

Мутпанъыз редакция
тилегин

«Лашын»

Соколёнок Лашын

6/2024

ноябрь – декабрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан.

Регистрационный номер

серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
М.М. Ахмедов

Редколлегия:

А. Исмаилов (зам. гл. редактора)
А. Култаев
Б. Кулунчакова
М. Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева (редактор выпуска)

Технический редактор Т. Лузина
Художник номера М. Муталлибов

Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.

Уч.-изд. л. 3,17. Усл. печ. л. 3,26.

Физ. печ. л. 3,50.

Подписано в печать 12.11.2024 г.

Выход в свет 15.12.2024 г.

Тираж 366 экз. Заказ № 832.

Типография:

ООО «Агентство «Кавказинтерпресс»».

Адрес типографии:

355002, Ставропольский край, г. Ставрополь,
ул. Лермонтова 191Б.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики Дагестан
«Редакция республиканских литературных
журналов «Соколёнок» и «Литературный
Дагестан».

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г.Махачкала, ул. Даниялова, 55.

e-mail: litdag@mail.ru, **сайт:** litdag.ru;

tg: litdag; **vk:** litdag

Ногайский язык.

Индекс: на год - ПС789-0,
на полугодие - ПМ995-0.

Цена свободная.